

Cos i esport, lectures crítiques i genealògiques

Àngel Pascual Martín *
Mauro Valenciano Oller **

Recepció original: 15 de maig de 2019

Acceptació: 04 de setembre de 2019

Publicació: 20 de gener de 2020

Introducció

És ben sabut que l'esport constitueix un fenomen modern, sorgit a les darreries del segle XIX, quan l'època de la *Belle époque* entrava en un moment de crisi. Després d'uns inicis en què l'esport va assolir un tremp inequívocament regeneracionista, tot seguit va esdevenir un projecte d'abast universal a través dels Jocs Olímpics, amb la pretensió de moralitzar una joventut que freqüentava sovint tabernes, prostíbuls i teatres. Així, a partir dels Jocs celebrats a Atenes (1896), es va procedir a la restauració dels jocs clàssics que s'havien vingut disputant a la Grècia antiga des del segle VIII aC fins a les acaballes de l'Imperi Romà (finals del segle IV dC). Ben mirat, i de la mateixa manera que l'agonística atlètica dels certàmens grecs nasqué i es desenvolupà estretament associada al culte religiós, quelcom similar vindria a succeir en la modernitat. L'esport donaria lloc a una religió atlètica que voldria redimir el gènere humà de la crisi que s'havia vingut gestant a les darreries del segle XIX i que va esclatar, amb tota la seva violència, amb la Gran Guerra (1914-1918), una veritable tragèdia per a la vella Europa.

No debades, Pierre de Coubertin –que havia viatjat a Anglaterra i als Estats Units per conèixer l'estat de l'educació d'aquelles latituds on s'havien introduït els jocs dins d'algunes escoles innovadores– va remarcar la dimensió religiosa de l'esport en el seu llibre *Pedagogia esportiva* (1922) en emfasitzar el seu caràcter de «culte voluntari i habitual de l'exercici muscular intensiu, refermat en el desig de progrés, que pot arribar fins al risc» (Mercé Varela, 1992, p. 58). En aquest punt, convé recordar que Carl Diem –el factòtum de l'organització dels Jocs Olímpics de Berlín (1936), disputats a major glòria de Hitler– comença la seva *Història dels esports* amb una afirmació contundent: l'origen de l'esport es troba en la religió. Al cap i a la fi, la cerimònia del foc olímpic –ritual introduït per Carl Diem–, precedida del relleu de tres mil atletes en el transport de la flama d'Olímpia a Berlín, recordava no només el foc sagrat que cremava en l'altar de Zeus, sinó també les curses de torxes (*lampadedromies*), que en honor a diferents divinitats se celebraven en alguns certàmens atlètics de l'antiguitat. Tot plegat serví a l'exaltació del règim nacionalsocialista, tal com Leni Riefenstahl reflectí al film *Olympia* (1938). Així les coses, l'olimpisme assolí

(*) Professor del Departament de Teoria i Història de l'Educació de la Universitat de Barcelona. Membre del Grup de Recerca Eidos. Platonisme i Modernitat i col·laborador del Grup de Recerca en Pensament Pedagògic i Social (GREPPS). Adreça electrònica: apascual@ub.edu

(**) Professor del Departament de Teoria i Història de l'Educació de la Universitat de Barcelona. Professor d'Educació Física a secundària. Entrenador Superior de Basquetbol. Ha publicat diferents llibres en l'àmbit de la pedagogia esportiva i prepara una tesi doctoral, que gira al voltant d'una aproximació històrica i comparativa al minibàsquet. És membre fundador de l'Associació Societat Científica Metaescrits. Adreça electrònica: mvalenciano@ub.edu

un aspecte que el vinculava directament amb el paganisme, la qual cosa refermava els lligams ideològics del nazisme amb el món clàssic grec.

Tal vegada, no és estrany que François Mauriac, Premi Nobel de Literatura de 1952, escrivís al setmanari *L'Express*, poc després de la cita olímpica de Roma (1960), que el segle xx és el segle de l'esport (*cet étrange siècle du sport...*), un fet que pot ser corroborat per la conquesta de l'Everest gràcies al neozelandès Edmund Hillary i al xerpa nepalès Tenzing el 29 de maig de 1953. Curiosament, l'ésser humà no s'havia preocupat excessivament per conquerir els cims de les muntanyes, fins al punt que la primera ascensió al Mont Blanc va tenir lloc a finals del segle XVIII, en plena època romàntica i amb un evident interès científic. En efecte, el 8 d'agost de 1760 Jacques Balmat i Michel-Gabriel Paccard van coronar el cim més alt d'Europa proveïts d'un termòmetre, un baròmetre, una brúixola i una espècie de piolet (Vilanova, 2019). En pocs anys, la natura –exaltada pels romàntics– va ser conquerida pels esportistes, fins arribar als esports extrems o d'aventura on el risc –tot i les prevencions i assegurances– augmenta sense aturador, tal com van palesar les imatges en què a la primavera de 2019 una corrua de més de 200 alpinistes esperava per superar un pas per coronar l'Everest, en una jornada en què es van produir algunes morts. En realitat, no era la primera ocasió que succeïa quelcom semblant, atès que el 2012 ja s'havia produït una situació similar.

A la vista del que diem, resulta lògic que l'esport hagi estat objecte de diverses lectures, no només històriques i pedagògiques sinó també antropològiques, sociològiques i polítiques. Per tant, l'esport ha generat lectures crítiques com les que van desenvolupar autors com ara Wilhelm Reich i Herbert Marcuse que van donar peu a denunciar el seu paper limitador com a eina repressora de la sexualitat. Altrament, i a redós del maig del 68, el freudomarxisme va adquirir un gran protagonisme de manera que va contribuir a recuperar el cos com a tema central de discussió, en un moment en què el cos ja havia deixat de ser un temple de l'ànima, d'acord amb els postulats de la pedagogia perenne. No per casualitat, en el núm. 43 de la revista *Partisans*, que publicava un editor d'esquerres com François Maspero, corresponent a 1968, va participar Jean Marie Brohm, promotor de la teoria crítica de l'esport, amb una contribució sobre «Sport, culture i répression», que a la vegada valgué de títol per a un llibre aparegut el 1972 i que ha esdevingut tota una referència. Ben mirat, els títols de les obres que ha escrit Brohm són ben significatius: *Corps et politique* (1975), *Sociologie politique du sport* (1976), *Le mythe olympique* (1981) i *La tyrannie sportive: théorie critique d'un opium du peuple* (2006), entre altres.

Es pot afegir que el títol de la revista *Partisans* evocava el temps de l'ocupació nazi de la major part de països d'Europa, en una actitud crítica que recentment s'ha recuperat amb l'actualització de vells himnes com aquell cant dels partisans italians conegut com *Bella ciao*, és a dir, *Adéu, bonica*. De manera molt indicativa, el retorn d'aquestes cançons –tot un emblema de la lluita contra el feixisme– posa de manifest les dificultats d'aquests moments postmoderns, dominats pel neoliberalisme, en què l'esport ocupa un lloc de relleu en la cultura de l'espectacle, ja diagnosticada fa uns anys per Guy Debord (1967). No obstant això, tampoc podem deixar de banda l'interès d'alguns autors –i aquí podem anotar els treballs de Guillem Turró– per defensar el sentit ètic i els valors humanistes de l'esport. Amb aquest rerefons, els coordinadors d'aquest dossier hem plantejat el recull dels treballs que segueixen i

que sense negar el valor humanístic i pedagògic de l'esport aporten punts de vista crítics des de diferents perspectives, amb un únic objectiu: aconseguir que l'esport refermi el lloc que ocupa en l'àmbit de les ciències humanes i de l'educació i, el que no és menys important, oferir un seguit de reflexions per tal de bastir un marc conceptual i discursiu en què es puguin inscriure les activitats físiques que tenen el cos com a nucli central.

No per atzar, la sociologia crítica de Brohm posa el focus no només en l'esport i l'olimpisme sinó també en la corporalitat, una nova categoria pedagògica que ha rebut les aportacions del feminisme i que tampoc ha estat insensible a les contribucions postestructuralistes de Michel Foucault i el discurs feminista postcolonial, sense oblidar referències de primer ordre com Judith Butler. També podem esmentar autors més propers com ara Raquel Cercós, Asun Pié i Jordi Planella que han sovintejat a les pàgines de *Temps d'Educació*. Justament, en aquest dossier la qüestió del cos ofereix dos abordatges que procedeixen d'Amèrica Llatina, a través de les aportacions dels professors Santiago Pich, de la Universidade Federal Santa Caterina (UFSC) del Brasil amb el seu treball «Cuerpo, vida, subjetividad y verdad: *parrhesía y bíos* en el cinismo, implicaciones para la educación y la educación corporal», i de Santiago Zemaitis, de la Universidad Nacional de La Plata (Argentina), sobre «Identidades, perspectivas y derechos en los derroteros de la educación sexual. Una mirada desde la Argentina contemporánea».

D'altra banda, durant anys, els intel·lectuals van viure d'esquenes al fenomen esportiu, considerat com quelcom vulgar, sense cap mena d'interès llevat d'alguna excepció, com la de Jean Giradoux que va publicar *Le Sport* l'any 1928. D'aquesta obra, s'ha fet famosa la frase en què assenyala que «le sport consiste à déléguer au corps quelques-unes des vertus les plus fortes de l'âme: l'énergie, l'audace, la patience. C'est le contraire de la maladie» (p. 8). Altrament, és ben conegut que Curzio Malaparte va recórrer al ciclisme per diferenciar les dues cares d'Itàlia, la progressista amb Coppi i la tradicional amb Bartali. En efecte, l'any 1947 Malaparte va publicar un petit assaig en el número 6 de la revista *Sport Digest (La Revue du Sport dans le Monde)* sobre les *Deux visages de l'Italie, Coppi et Bartali* (Malaparte, 2007). Així, doncs, Giradoux i Malaparte són dos autors que es van interessar per l'esport quan la intel·lectualitat europea era reticent a fer-ho.

Sortosament, aquesta situació avui ha canviat i l'èxit de llibres com *El factor humà* de John Carlin posen de manifest la importància de l'esport, no només com a eina de cohesió social, sinó també de la seva transcendència política, cultural i filosòfica. Es pot afegir que aquest llibre va inspirar la pel·lícula *Invictus* (2009), amb el rerefons de la Copa del Món de Rugbi de 1995 que van aconseguir els Springboks, l'equip de Sud-Àfrica, format per jugadors blancs i negres poc després de l'eliminació de l'apartheid (1994).

Justament, un dels pocs intel·lectuals que a l'estat espanyol va seguir una actitud semblant a la de Giradoux i Malaparte va ser Manuel Vázquez Montalbán que, en procedir socialment de les classes populars, va ser conscient de la importància que esports com el futbol i la boxa tenien en l'univers mental de la classe treballadora, més enllà de constituir un simple i vulgar «opi del poble». D'aquí que fins i tot adoptés un pseudònim de ressonàncies esportives, per escriure alguns dels seus articles,

tal com Jordi Osúa –excel·lent coneixedor del tema– planteja en el seu article «Manuel Vázquez Montalbán y el deporte: una necesidad pedagógica», en què posa de relleu el paper cabdal d'aquest escriptor català i antifranquista, nascut el 1939 i traspassat el 2003, que sempre va considerar l'esport com una instància cultural i pedagògica que cal tenir en compte i mai menystenir.

Finalment, s'inclouen un parell d'articles que tracten de dos esports concrets, com el basquet i el voleibol, que van sorgir a les darreries del segle XIX als Estats Units en un moment en què la modernitat vivia una època d'expansió colonial no només econòmica sinó també cultural. Així, en un primer moment, trobem l'article «Evangelización, deporte y pedagogía: génesis y evolución del voleibol» de Jorge-lina N. Berton i Germán Hours, de la Universidad Nacional de La Plata (Argentina), en què s'analitza el naixement d'aquest esport en el context del YMCA (Young Men's Christian Association), i en segon lloc, el treball de Mauro Valenciano, de la Universitat de Barcelona, «La idea de participació en el reglament de minibàsquet: anàlisi conceptual i proposta pedagògica», en què revisa el reglament que regula aquesta pràctica sota el signe de la protecció dels infants per tal que tots puguin jugar, quelcom que és motiu de reconsideració per part de l'autor. Capbussant-se en l'exploració del concepte de participació, podem afegir que dita noció travessa els debats pedagògics i es manté connectada a un bon nombre de situacions de l'àmbit docent contemporani (plans individualitzats, grups de diversitat o de diversificació, escola inclusiva, el binomi marginació-assetjament). Així mateix, aquest treball sobre el discurs de la participació en el minibàsquet planteja un fil de continuïtat amb alguns temes ja esbossats en sengles articles (Valenciano, 2016a, 2016b).

Fet i debatut, aquest dossier proposa una aproximació crítica i genealògica al fenomen esportiu i al tema del cos, tot fornint una mena de metateoria sobre les pràctiques esportives, ja sigui en el món escolar, federatiu o creatiu. Val a dir que els promotors d'aquest dossier i els autors convidats estimen l'esport i l'activitat física, per bé que resten amatents a les crítiques que des de fa dècades, sobretot a redós del maig del 68, es dirigeixen vers l'esport. Quaranta anys després d'aquelles primeres aportacions crítiques oferim al públic lector aquest dossier que s'ha confeït amb la voluntat d'analitzar i revisar les pràctiques corporals i esportives, amb cinc reflexions que provenen de diferents geografies culturals i que posen de manifest que el cos, l'esport i l'activitat física són, avui més que mai, qüestions disputades que inviten a la reflexió. I això més encara si tenim en compte que vivim en una societat que es defineix per obrir una època postpatriarcal en què el gènere apareix com un constructe social i performatiu que supera la visió tradicional d'una corporeïtat natural i dicotòmica en què la sexualitat es justificava per la procreació. Tot amb tot, i tal com es desprèn dels treballs recollits en aquest dossier, les qüestions lluny de tancar-se queden obertes al diàleg i a la controvèrsia, objecte últim d'aquestes lectures crítiques i genealògiques.

Referències

- Brohm, J. M. (1978) *Deporte, cultura y represión*. Barcelona, GC.
- Carlin, J. (2009) *El factor humano. Nelson Mandela y el partido que salvó a una Nación*. Barcelona, Seix Barral.

- Cercós, R. (2010) «El ideal de gentleman: una pedagogía de la masculinidad (La herencia del puritanismo victoriano)», a Ángel Moreu i Enric Prats, *La educación revisitada. Ensayos de hermenéutica pedagógica*. Barcelona, Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona, p. 285-307.
- Coubertin, P. de (2004) *Lliçons de Pedagogia Esportiva*. Pròleg de Josep Casanovas i Joan Soler. Vic, Eumo.
- Debord, G. (1999) *La Sociedad del espectáculo*. Valencia, Pre-textos.
- Diem, C. (1966) *Historia de los deportes*. Barcelona, Caralt [2 volums].
- Giradoux, J. (1928) *Le Sport*. Paris, Hachette.
- Malaparte, C. (2007) *Les deux visages de l'Italie. Coppi et Bartali*. Paris, Bernard Pasquito éditeur.
- Mercé Varela, A. (1992) *Pierre de Coubertin*. Barcelona, Edicions 62.
- Pié, A. (2019) *La insurrección de la vulnerabilidad. Para una pedagogía de los cuidados y de la resistencia*. Barcelona, Edicions de la Universitat de Barcelona.
- Pié, A. i Planella, J. (2015) *Políticas, prácticas y pedagogías TRANS*. Barcelona, Editorial Universitat Oberta de Catalunya.
- Planella, J. (2006) *Cuerpo, cultura y educación*. Bilbao, Desclée de Brouwer.
- Planella, J. (2017) *Pedagogías sensibles: sabores y saberes del cuerpo y la educación*. Barcelona, Edicions de la Universitat de Barcelona.
- Turró, G. (2013) *El valor del superarse: deporte y humanismo*. Cànoves i Samalús, Proteus.
- Turró, G. i Vilanou, C. (2013) *Mes enllà de l'espectacle mediàtic. Una reflexió sobre les potencialitats humanístiques de l'esport*. Barcelona, Barcino.
- Turró, G. (2016) *Ética del deporte*. Barcelona, Herder.
- Valenciano, M. (2012) *Aprender a ganar. La competición en el desarrollo de los deportistas*. Barcelona, Inde.
- Valenciano, M. (2016a) «Esport i educació. Notes sobre el concepte d'esport formatiu i la seva relació amb la competició». *Revista d'Intervenció Socioeducativa*, 62, p. 58-72.
- Valenciano, M. (2016b) «Reflexions ètiques i pedagògiques sobre el 'Juga Verd Play'». *Temps d'Educació*, 51, p. 265-282.
- Vilanou, C. i Planella, J. (2012) *Cos, esport i pedagogia: històries i discursos*. Barcelona, UOC.
- Vilanou, C. (2019) «Deporte y transhumanismo. Atletas, máquinas y cyborgs (Hacia una maratónica posthumanista)», a Torralba, F. (ed.), *El transhumanisme sota la lupa*. Barcelona, The Club de Rome, p. 137-199.